

KRISTIJO DONELAIČIO KŪRYBOS EUROPIETIŠKOSIOS IŠTAKOS

Alina Kuzborska

ANOTACIJA

Straipsnyje nagrinėjamos Kristijono Donelaičio kūrybos sąsajos su Europos literatūros ištakomis, visų pirma su antikinė literatūra (Vergilijus ir Hesiodas). Sistemine „Metų“ žanro referencija leidžia padaryti prielaidą, kad iš Rytų Prūsijos kilęs lietuvių literatūros klasikas per savo išsilavinimą Karaliaučiaus universitete, visą gyvenimą praleidęs heterogeninėje aplinkoje Prūsijos Lietuvoje, parašė kūrinį įspiruodamasis antikinių didaktinių idilių pavyzdžiais. Vergilijų Donelaitis minėjo ir citavo savo vokiečių kalba parašytame laiške, Hesiodo „Erga“ galėjo skaityti ir nagrinėti studijų metais. „Metų“ bei „Darbų ir dienų“ sugretinimas rodo bendrus abiejų poetų klodus: be struktūros ir žanro santykių, semantiniame lygmenyje yra daug sąsajų, intertekstualiai tematizuojančių *gamtos*, *laiko*, *darbo* bei *religijos* kategorijas. PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Švietimo epocha, intertekstualumas, antikinės idilės žanras, didaktinė poema, *gamtos* ir *laiko* kategorijos.

ABSTRACT

The article analyzes the links of the poetry of Kristijonas Donelaitis with the origins of European literature, and primarily with the literature of Antiquity (Virgil and Hesiod). The systemic reference to the genre of “The Seasons” leads to an assumption that the classic of Lithuanian literature, born in East Prussia, educated in Königsberg University, and having spent all his lifetime in the heterogeneous environment of Prussian Lithuania, wrote his masterpiece inspired by didactic idylls of Antiquity. Virgil was referred to and quoted by Donelaitis in his letter written in German, and Donelaitis could have read and analyzed Hesiod’s *Erga* in the years of his studies. The juxtaposition of “The Seasons” and “Works and Days” demonstrates the layers shared by the two poets: in addition to the relationships of the structure and the genre, there are numerous links at the semantic level that intertextually thematize the categories of *nature*, *time*, *work*, and *religion*.

KEY WORDS: the epoch of Enlightenment, intertextuality, the genre of idyll in Antiquity, a didactic category, the categories of *nature* and *time*.

*Dr. Alina Kuzborska,
Varmijos-Mozūrijos universiteto Olštynė (Lenkija)
Humanitarinių mokslų fakulteto Vokiečių filologijos katedros dėstytoja
Ul. Kurta Obitza 1, 10-725 Olsztyn, Polska
El. paštas: akuzborska@poczta.onet.pl*

Jau XIX a. Donelaitis buvo žinomas vokiečių kultūrinėje aplinkoje: pirmą kartą jo kūrinius lietuvių kalba drauge su vertimu į vokiečių kalbą 1818 m. Karaliaučiuje išleido Liudvikas Rėza. Vėliau pasirodė dar trys Donelaičio kūrybos leidimai ir du nauji eiliuoti vertimai¹. Donelaičio kūrinuose ryškiai atsispindi vokiečių kultūrinė kaimynystė. Vadinasi, norint atskleisti kuo visapusiškesnį vokiečių ir lietuvių literatūros sąveikos vaizdą, reikia kelti klausimą, kaip vokiečių ir europiečių literatūra veikė Donelaičio kūrybą, kuriuos struktūros elementus poetas perėmė, o kuriuos suformavo iš naujo. Taigi, tiriant intertekstualius vokiečių ir lietuvių literatūros tarpusavio ryšius, siekiama nustatyti

¹ RHESA, L. *Das Jahr in vier Gesängen*. Königsberg, 1818; SCHLEICHER, A. *Christian Donaleitis Litauische Dichtungen*. St. Petersburg, 1865; NESSELMANN, G. H. F. *Christian Donalitiuss Littauische Dichtungen nach Königsberger Handschriften*. Königsberg, 1869; PASSARGE, L. *Christian Donalitiuss' Littauische Dichtungen*. Halle, 1894.

Donelaičio kūrinių sąsajas su vokiečių ir europiečių literatūra. Struktūriniai ryšiai tarp Donelaičio kūrybos ir klasikinės literatūros itin išryškėja išvedus tiesę nuo antikinių kaimiškų idilių (Hesiodo, Teokrito, Vergilijaus) iki XVIII a. vokiečių idilių bei gamtos lyrikos (S. Gesnerio, J. H. Foso, Malerio Müllerio, E. Ch. von Kleisto) ir prigretinus ją prie nagrinėjamo kūrinio.

Universaliosios ir regioninės Švietimo epochos kultūros bruožai taikomi Donelaičio kūrybos literatūrinės tradicijos kontekstui ir jos aktualizavimui Prūsijos Lietuvos aplinkos tikrovėje; šie veiksniai Donelaičio kūryboje tiriami dviem aspektais: intertekstualiu-literatūriniu, gretinant konkrečius tekstus, ir neliteratūriniu, analizuojant heterogeninę Rytų Prūsijos tikrovę. Pagrindinis Donelaičio kūrinys „Metai“ nagrinėjamas kaip modernizuota, realistinė idilė – idilė, sukurta didaktinių antikos kūrinių (Vergilijaus „Georgikų“ ir Hesiodo „Darbų ir dienų“) pavyzdžiu ir atskleidusi naują, XVIII a. ribas peržengiančią, koncepciją: gamtos ir laiko suvokimas Donelaičio kūryboje dar įsipareigojęs idilės paradigmai, bet jo darbo etosas jau priskirtinas antiidilės sričiai ir kildinamas iš *otium-negotium* dichotomijos. Protestantiškas darbštumas vaizduojamas ir Heinricho Foso idilėse, o ryšys su tėvyne būdingas ir Malerio Müllerio Pfalco idilėms. Kaimo gyvenimo metų laikų poetiką Donelaitis galėjo perimti iš B. H. Brockeso išverstos Jameso Thomsono poemos „The seasons“; sąsajų su šiuo kūriniu turi ir vokiečių A. von Hallerio ir E. Ch. Kleisto eilėraščiai apie gamtą.

Savo proginę poeziją vokiečių kalba Donelaitis įpina į vokiečių literatūrinį kontekstą. Šiuo atveju Prūsijos Lietuvos poetas laikosi barokinės tradicijos, tačiau čia aiškiai išreikšti ir papeikimai.

Antrasis uždavinys – iširti neliteratūrinį intertekstualumą „Metuose“ pavaizduotos koegzistencijos su vokiečiais atžvilgiu: pastarieji dažniausiai vaizduojami kaip svetimi, siekiantys sugriauti etninę lietuvių „idilę“, išguiti senąsias lietuvių tradicijas, kalbą ir moralę. Vokiečiai kitokie, taigi svetimi įvairiais atžvilgiais: kaip miesčionys, ponai, modernių papročių skleidėjai, kaip moralinio nuosmukio įkūnijimas. Kita vertus, Donelaitis giria protestantišką darbštumą ir pasiaukojimą vokiečių moterų, iš kurių pavyzdį galinčios imti lietuvės. Pats Donelaitis pripažino savo lietuviškumą, savo kūryboje susitapatino su būrais lietuviiais (*mes*, ne *aš*).

Gero von Wilperto Pasaulinės literatūros leksikone Donelaičiui skirtas trumpas įrašas². Donelaitis pristatomas kaip lietuvių poetas, kurio kūryba įeina į pasaulinės literatūros lobyną. Tai faktas, kurio negalima nei nuneigti, nei juo suabejoti. Tačiau šiandien jo poveikio istorija jau labai ilga – ją labai sutrumpintai būtų galima pavadinti „nuo regionalumo iki tautiškumo“. Nagrinėjant Donelaičio kūrybą, reikia perkelti ją į „nepolitinį“ lygmenį ir atskleisti literatūrinį tinklą epochos, kurioje „tautiškumas“ dar negaliojo. Heterogeninis Prūsijos Lietuvos regionas ir poeto daugiakalbystė atsispindi ir jo tekstuose: „Metus“ ir šešias pasakėčias Donelaitis parašė lietuvių, o tris proginius eilėraščius – vokiečių kalba. Turėdamas teologo išsilavinimą, jis mokėjo antikines graikų ir lotynų kalbas: žymėtos šių kalbų žinios dviejuose jo išlikusiuose laiškuose, nežymėtos – „Metų“ tekste. Perimtas universaliąsias epochos žymes, daugiausia kilusias iš vokiškų šaltinių ir postuluojančias jo recepciją, Prūsijos lietuvių autorius produkiniame-estetiniame lygmenyje realizavo savo tautiečių kalba. Taip jis tapo skaitytoju ir drauge autoriumi, atliekančiu taip pat ir vertėjo vaidmenį savo adresatui, nes tai ne kas kita kaip intertekstualus procesas, kuris ne tik iš tradicijos išsirenka, perdirba ar kontaminuoja atskirus tekstus, bet ir pateikia juos kita, čia – pirmą kartą pasaulinėje

² „Donelaitis, Kristijonas (Ps. (sic!) Donalitus), litau. Dichter, 1.1.1714 Lazdynėliai, Kr. Gumbinė – 18.2.1780 Tolminkiemis, Sohn e. freien Bauern, Schule Königsberg, dann Stud. protest. Theologie ebda. 1740 Volksschullehrer und Chormeister in Stalupėnai. 1743–80 Pfarrer in Tolminkiemis. S. Hexameter-Dichtung „Metai“ ist von außergewöhnl. Schönheit. Eingebettet in die herrl. Naturschilderungen erscheint das schwere Los, die karge Freude und unendl. Not der litau. Leibeigenen unter dem schweren Joch der dt. Gutsbesitzer im 18. Jh. in Kleinlitauen. Lebendige Schilderungen von Natur und Bauern; dyn., in Musik übergehende Sprache. In: *Lexikon der Weltliteratur*. Hrsg. von G. WILPERT, Bd. 1: *Autoren*. Stuttgart, 1988, S. 384.

poezijoje – lietuvių kalba kaip tikslinė. Nauji požymiai, ypač mimetiškai įpinta tikrovė, iššlavė skaitinių pėdsakus taip, kad kūrinys – net Donelaičio filologijoje – laikomas absoliučia naujove. Programiniame straipsnyje „Aktualieji donelaitikos uždaviniai“ (1965) Kostas Korsakas rašė apie ketinimus lyginamuoju metodu nustatyti kitų autorių įtaką ir jos reiškinius Donelaičio kūryboje – šie tyrimai paneigė bet kokius kopijavimo faktus ir įrodė „Metų“ originalumą bei savarankiškumą³.

Intertekstualinė sisteminė Donelaičio kūrybos referencija. Apie „Metų“ žanrą

Sunkumų nustatant pagrindinio Donelaičio kūrinio „Metai“ žanrą kilo nuo pat pradžių. Diskusijose dėl „Metų“ žanro lituanistikoje (idilė, epas, didaktinis epas, poema, didaktinė poema, nebaigta burleska) ir vokiečių literatūrologijoje (kūrinys kategoriškai priskirtinas idilės žanrui) nuomonės ryškiai skiriasi. Sovietmečiu Lietuvos Donelaičio kūrybos tyrimuose pabrėžtas Donelaičio „realizmo kūrybos metodas“ – jie taip persunkti ideologijos, jog XVIII a. kunigas ir poetas paverčiamas kovotoju už teisių lygybę, net „artėjo prie buržuazinės demokratinės revoliucijos“⁴. Neva būdamas realizmo atstovu jis negalėjo rašyti „idealizuojančių“ ar „nenatūralių“ kūrinių. Vokiečių mokslininkų tyrimuose nuo XIX a. tradiciškai (išskyrus Rėžą) „Metai“ laikomi idile arba keturiomis idilėmis. Konkrečiausiai, tačiau vis dėlto laikydamosi vokiečių mokslininkų tradicijos, idilės kategorizavimo ėmėsi Renate Böschstein-Schäfer. Anot mokslininkės, pagrindinis Donelaičio kūrinys – *realistinė idilė*⁵. Taigi Böschstein-Schäfer suderino dvi „dichotomijas“. Tačiau Donelaičio atveju tai negali būti taikoma: „Metai“ parašyti ne antikinių bukolikų, o georgikų tradicija. Klausas Garberis veikalo „Europäische Bukolik und Georgik“⁶ įžangoje išskiria du idilės žanrus, kurie, ypač XVIII a., vienas nuo kito ryškiai skyrėsi. Kaip *bukolikų* sinonimą Garberis vartoja *aviganių ir piemenų poezijos* žanro pavadinimą. O *georgikomis* jis laiko *kaimo gyvenimo poeziją*: „Į ją įtraukiami valstiečiai, bet ne piemenys. Šis profesinis skirtumas turėjo didelių pasekmių motyvo substancijai <...>. Atitinkamai išsamiai vaizduojami valstiečių gyvenimas ir darbai dienos ir metų kaitoje“⁷. Ši takoskyra nepanaikina idilės laikymo atskiru žanru. Vėlyvuju Švietimo laikotarpiu idilė tapo į socialinę sistemą orientuotu žanru – *buržuazine idile* (J. W. Goethe ir H. Fosas). Taigi ji lieka žanrus apimančia kategorija. Pagal šį kategorizavimą, Donelaičio kūryba laikytina dialogiškai aktualizuota idile, teisėtai priskiriama *georgikų*, arba *kaimo gyvenimo poezijos*, tradicijai. Vis dėlto Donelaičio poezijoje į adresatą nukreipta pamokomoji funkcija smarkiai viršijama ir priartėjama prie pamokomojo eilėraščio, todėl ji vadinama *pamokomąja poezija*. Abi šios sąvokos sudedamosios dalys turi sąsają su antikiniai „Metų“ pirmtakais – didaktine Hesiodo poema „Darbai ir dienos“ ir Vergilijaus „Georgikomis“.

„Metai“ ir antikinė tradicija

Pirmasis Donelaičio kūrybos sąlyčio su vokiečių ir europiečių kultūra taškas buvo antika, kuri, kaip žinoma, XVIII a. Vokietijos ir Europos dvasiniame lygmenyje buvo labai reikšminga. Literatūroje ji atsiskleidė per anakreontikos stiliaus ir odžių kūrybą, užpildydama laikotarpį nuo Gesne-

³ KORSAKAS, K. Aktualieji donelaitikos uždaviniai. *Literatūra ir kalba*, VII. Vilnius, 1965, p. 14.

⁴ JURGINIS, J. K. Donelaičio „Metai“ kaip istorijos šaltinis. *Literatūra ir kalba*, VII. Vilnius, 1965, p. 73.

⁵ BÖSCHSTEIN-SCHÄFER, R. *Idylle*. Stuttgart, 1977, S. 95.

⁶ *Europäische Bukolik und Georgik*. Hrsg. von K. GARBER. Darmstadt, 1976.

⁷ *Ibid.*, S. XII.

rio bei Vinkelmanno idilių iki vokiečių klasikos. „Nuo Gotšedo iki Gėtės lotyniškoji literatūra su Vergilijumi bei Horacijumi – savaime suprantama nuosavybė“, – konstatavo Gerhardas Kaizeris⁸.

Prie šios „diskusijos“ prisidėjo ir Donelaitis. „Vokiškame“ laiške draugui, išreiškęs savo ištikimybę Vergilijui ir cituodamas „Metus“, tiksliau, Krizo skundą dėl gerojo amtsroto mirties, jis rašė:

Paskui mes girdėjome Krizą pasakojant savo likimą
ir karčiai apverkiant gerąjį amtsrotą – taip verkė,
Kad ir akys jau keliems išpūti pradėjo.
Kiekvienas nuolat šaukė:
Ak, pon' amtsrot, ak! dėl ko mums numirei pernai.

<...> *O mihi praeteritos referat si Jupiter annos!* kažkas senovėje galvojo, rašė, o gal ir teisingai skundėsi. Jeigu aš žinočiau, kodėl jis taip kalbėjo ir skundėsi, galėčiau galbūt tinkamą *tertium comparationis* išvesti? Manau bent, kad tuomet, kai anas žmogus tatai rašė, pasaulyje dar buvo nežinoma daugelio dalykų, apie kuriuos dabar tesužinota ir kurie vis labiau daros pažįstami⁹.

Taip Donelaitis atskleidžia savo sąlytį su antika. Vergilijaus „Eneidos“ citata „Ak, jei Jupiteris sugrąžintų praėjusius metus“ (Aen., VIII, 560) lotynų kalba Prūsijos lietuvių kunigui ir poetui buvo itin artima, ir, nors ir negalėdamas iš jos išvesti tinkamo *tertium comparationis*, užmezgė intuityvų ryšį laikinumo skundo pavidalu – šis motyvas Donelaičio kūryboje, beje, dažnas. Iš laiško taip pat aišku, kad Vergilijus, o drauge su juo ir antikinės kultūros pasaulis, Prūsijos Lietuvoje tapo vis labiau priimtinas.

Toliau Donelaitis rašo:

Jei tatai iš tikrųjų Vergilijus, kuris kažką taip besiskundžiantį mini, tai bus jau daugiau kaip pusantro tūkstančio metų. Ir jeigu jis dar mūsų laikais kaip apšviestas ir tikras krikščionis tebe gyventų, o, kaip pasikeistų jo Iliada ir kokia gaudžia dejone skambėtų jo Bukolikos, į švelnius tonus įsimaišius disonansiniams, kaip juos vadina muzikos žinovai¹⁰.

Į akis iš karto krenta Homero „Iliados“ ir Vergilijaus „Eneidos“ sąmoningas painiojimas, greičiausiai norint pabrėžti Vergilijaus reikšmę, o Homero „Iliadą“ iškelti kaip antikinio epo simbolį. Donelaičiui būdingas apgailėstas Vergilijų nebuvus tikru krikščioniu (koks buvo Dantė), tuomet jo bukolicos būtų dar skambesnės. Aukščiau pateiktame laiške Donelaitis išreiškė grožio skirstymą pakopomis per griežtą krikščionišką etiką. Toliau jis cituoja pirmosios Vergilijaus eklogės pradžių originalo kalba:

„*Tytire! tu potulae recubans sub tegmine fagi*“ gautų visiškai kitą toną, negu, pasak Vergilijaus, savo švilpyne traukė Tytirus.

⁸ KAISER, G. *Aufklärung. Empfindsamkeit. Sturm und Drang*. Tübingen, 1991, S. 57.

⁹ Čia cituojamas Donelaičio „vokiškojo“ laiško vertimas į lietuvių kalbą, plg. DONELAITIS, K. *Raštai*, II laiškas. Vilnius, 1977, p. 276–277.

¹⁰ *Ibid.*, p. 277.

Čia laiško autorius vėl parafrazuoja antrąją pirmosios eklogės eilutę¹¹. Paskui eina krikščioniškas apgailestavimas, kad šaunusis piemuo ne krikščionis:

Ak, kas būtų galėjęs tikėti tuo, ką krikščionys taip dažnai gieda: be Dievo mums niekam nė plaukelis nenukris – *ὡς ἐν παρόδο...*¹²

Šis intarpas graikų kalba „tarp kitko“ yra lyg tiltas arba temos posūkis – nuo aukštų literatūrinių reikalų iki žemiškų, ir tai poetą paskatino mažų mažiausiai gaminti barometrus arba kivirčytis su amtsrotu Ruhigu. Pakartotinai čia įterptas dar tekstas lotynų kalba – posakis apie sunkų sugyvenimą su žemiškaisiais valdytojais:

*Felix Parochia! ubi nulla regia via;
Felicior illa, ubi nulla regia villa;
At felicissima ista, ubi nullus Nobilista*¹³.

Šis daugiakalbis laiškas draugui, kuriame vokiškuose rėmuose pateikiamos lietuviškos „Metų“ citatos, lotyniškasis Vergilijus ir intarpas graikų kalba, puikiai įrodo, kad Donelaitis labai gerai išmanęs antikos kūrybą ir ją apmąstęs. Laiškas taip pat atskleidžia, kodėl autorius pasirenka georgikas, o ne bukolikas: dėl krikščioniškų, moralinių ir, matyt, dėl literatūrinių bei estetinių priežasčių. Donelaitis pasirodo esąs konservatyvus poetas, kurio krikščionybės suvokimas – grynai dogminis. Tai pasakytina ir apie jo literatūros suvokimą.

Donelaičio valstietiškoji idilė „Metai“ remiasi didaktinio pobūdžio antikine kaimiškąja idile, jo pavyzdžiai literatūroje buvo Hesiodo „Darbai ir dienos“ bei Vergilijaus „Georgikos“¹⁴. Abu autorius Donelaitis žinojo, citavo ir gyrė Vergilijų, taip pat Hesiodą galėjo mokėti originalo kalba, kadangi Albertinoje buvo dėstoma ne tik lotynų, bet ir graikų kalba.

Visus tris kūrinius vienija ir kaimo gyvenimo tema, ir praktinės būro pamokymų premisos. Hesiodas bando vargšą pamokyti, kaip efektyviai išnaudoti nedidelį žemės sklypą, Vergilijus apie skurdą tiesiogiai nekalba, užtat duoda praktinių patarimų apie agronomiją, gyvulininkystę ir bitininkystę bei daržininkystę. Donelaičiui būro gyvenimo aprašymas – didaktinių minčių pristatymo priemonė. Nė vienas iš trijų kūrinių neturi aiškios siužeto linijos, aprašymas telpa į vienerių metų kaimo darbų vaizdavimą. Donelaičio vaizdavimo stilius kitoks tiesioginės kalbos pateikimu: jo būrai šneka dialogais. Vis dėlto tie poetiniai dialogai skirtingi, kartais primena monologus, o neretai net ir neįmanoma nubrėžti ryškios ribos tarp autoriaus ir veikėjų kalbos. Be to, tarp visų kūrinių yra ryškus nerimuoto hegzometro struktūros santykis.

Pagal intertekstualumo teoriją įrodyti antikos tekstų žymes „Metuose“ bus nelengva, nes Donelaičio kūryboje jos nežymėtos. Į recepcijos estetiką orientuota jo kūryba turėjo būti suprantama neišsilavinusių skaitytojų ir bendruomenės narių; dėl šios priežasties poetas galėjo tyčia vengti tokių nuorodų, tačiau ir Biblijos citatos čia lieka nežymėtos kaip savaime suprantamas dalykas, kadangi lietuvių būrui tai buvo vienintelis prieinamas kūrinys, kurį jis neabejotinai žinojo. Todėl

¹¹ Plg. VERGIL. *Landleben: Catalepton. Bucolica. Georgica*. Hrsg. von J. und M. GÖTTE. München und Zürich, 1987, S. 29.

¹² DONELAITIS, K. *Raštai...*, p. 277.

¹³ *Ibid.*, p. 274.

¹⁴ Apie Donelaičio sąsajas su Vergilijumi ir Hesiodu rašė Henrikas Zabulis: K. Donelaičio „Metų“ santykis su Vergilijaus ir Hesiodo didaktinėmis poemomis. *Literatūra ir kalba*, VII. Vilnius, 1965, p. 184–212.

komunikatyvumas atrodo esąs lemiamas kriterijus jo nežymėtai aliuzijai į ankstesnius tekstus: kad būtų suprstas, Donelaitis kalba tokia pačia kalba kaip jo adresatai. Vis dėlto, be struktūros ir žanro santykių, yra ir semantiniame lygmenyje daug sąsajų su antikiniais tekstais, intertekstualiai tematizuojančių *gamtos, laiko, darbo* bei *religijos* kategorijas.

Būtina pabrėžti, kad idilinė „Metų“ paradigma artima Vergilijaus „Georgikoms“, ypač laiko ir gamtos vaizdavimu. Donelaitis gerai išmanė Vergilijaus kūrybą, juo žavėjosi, tačiau, kaip atvirai pripažino savo laiške vokiečių kalba, ne viskas klasiko kūryboje jam buvo priimtina. Drauge tai slapta perrašymo deklaracija, ypač dėl religinės poezijos pusės. Vergilijaus „pėdsakai“ Donelaičiui vaizduojant gamtą įrodo stiprų lietuvių poeto solidarumą su didžiu jo pirmtaku. Akivaizdžios intertekstualios semantinės sąsajos, nors abiejų poetų jos skirtingai struktūriškai realizuojamos. Donelaitis daugiausia vartoja įvadinį gamtos diskursą, o keturiose Vergilijaus giesmėse apie žemdirbystę gamta yra sudedamoji kompozicijos dalis.

Gamtos vaizdavimu Donelaičio „Metai“ intertekstualumo prasme su Vergilijaus kūryba turi bendrą *idilės* žanro bruožų, o donelaitiškam kasdienybės paveikslui jo poezijoje būdingas dvejo-pas moralizavimas: materialusis (per darbo moralę) ir dvasinis (per dieviškąją pasaulio tvarką), ir tuo jis artimas Hesiodo *didaktinei poemai* „Darbai ir dienos“. Abu poetai darbui suteikia tam tikrą dvasinę žymę, net religiniai skirtumai netrukdo išvelgti abiejų poemų panašumo, kadangi Hesiodas visą žemiškų reikalų galią sutelkia Dzeuso rankose, panašiai kaip Donelaitis – Visagalio. Tai konstatuoja ir Walteris Margas: „Juose („Darbuose ir dienose“ – *A.K.*) daug kas primena Senojo Testamento, o ypač pranašų, kalbą, išmintį ir religinę rimtį, pvz., esminis tikėjimas Dievu kaip galinčiu įtūžti ir tokiu, kuris negailestingai, nors neretai vėliau, padeda įsigalėti teisingumui“¹⁵. Dzeusas rūpinasi pasaulio tvarka, tiesa ir teisingumu tarp žmonių, jis – visagalis, niekas nuo jo negali pabėgti, net ginče su broliu Persu Hesiodas prisiekia dieviškuoju teismu:

Viską juk Dzeuso akis apžvelgia ir pastebi viską;
Jei panorės, ji lengvai pamatys <...>. (*Darbai ir dienos*, p. 267–268)

Panašų vaidmenį Donelaičio kūryboje atlieka teisingasis Dievas, kuris mato viską, ypač piktus darbus:

Ale matau, kad tu, tyčioms akis užsimerkęs,
Vieryt jau bijais, kad dievs visur tave mato
Ir kad kartą jis atdengs tavo visą raspustą¹⁶ (*Žiemos rūpesčiai*, p. 138–139)

Donelaitis Dievui taip pat perleidžia žmogiškojo teisingumo sprendimo teisę, nes dažnai atsitinka, kad pasaulietiškas teismas bejėgis, tuomet vis dar lieka mielojo Dievo paguoda, net ir *ponams*, į kuriuos Donelaitis nuolat kreipiasi ir neleidžia žeminti vargšų:

Tiė tik, ik sūdžia šio svieto tau pasirodys
Ir ponus taip, kaip ir mus, sūdop suvadinęs,
Algą kiekvienam, kaip pelnęs yr, sudavadys. (*Žiemos rūpesčiai*, p. 139)

¹⁵ MARG, W. *Hesiod, Sämtliche Gedichte: Theogonie. Erga. Frauenkataloge*. Zürich und München, 1970, 2. Aufl. Darmstadt, 1984, S. 9 (įvadas); „Darbai ir dienos“ šiame straipsnyje cituojami iš: DUMČIUS, J.; VALKŪNAS, L. *Graikų literatūros chrestomatija*. Vilnius, 1963.

¹⁶ DONELAITIS, K. *Metai*. Vilnius, 1956. Visos „Metų“ ištraukos cituojamos iš šio leidimo.

Turtingieji, kilmingieji ponai Hesiodo kūryboje turi paklusti toms pačioms dieviškosioms taisyklėms, Dzeusui Kronidui, jiems neleidžiama ir piktnaudžiauti savo galia žemėje:

Dzeuso tą tiesą ir jūs, karaliai, galvon įsidėkit.
Mat, amžinieji dievai, būdami tarp žmonių mirtingųjų,
Žvilgsnį nukreipia į tuos, kurie suktaisiais sprendimais
Spaudžia viens kitą, nė kiek nemariųjų valios nepaiso. (*Darbai ir dienos*, p. 248–251)

Panašus ir abiejų poetų socialinių skirtumų tarp žmonių aiškinimas; jie toli gražu nediskutuoja apie tai, ar teisingas visuomenės suskirstymas, tokia jau yra padėtis, ir ji yra dieviškos pasaulio tvarkos dalis. Nedera tam priešintis, nes ši tvarka dieviška, vadinasi, duotybė, ir jos kritikuoti nevalia. Todėl Hesiodas šią problemą gvildena pasakėčioje apie vanagą ir lakštingalą, kur šie paukščiai simbolizuoja nevienodą žmonių padėtį: vanagas yra stipriojo, galingojo (karaliaus), o lakštingala – silpnesniojo, pavaldžiojo (o kaip paukštis giesmininkas – ir poeto) įsikūnijimas. Šis kivirčas abiem atrodo ambivalentiškas, nes, viena vertus, vanagas kaip smurtautojas (teisingumo aspektu) turėtų būti nubaustas, kita vertus, Hesiodas palieka jį pranašesnį, o silpnesniąją lakštingalą dar ir pamoko (pasaulio tvarka):

Ko čia, vargše, šauki? Juk daug stipresnio tu valioj,
Eisi, kur man tik patiks, nors esi puiki giesmininkė.
Jei panorėsiu, surysiu tave, o gal ir paleisiu.
Kvailas, kuris už save stipresniam pasipriešinti geidžia:
Pergalės toks nepasieks, kentės tik gėdą ir skausmą. (*Darbai ir dienos*, p. 207–211)

Donelaičio herojus būras Diksas, Kasparo tarnas, bando mėgdžioti poną – ne tik juokais, bet ir iš išdidumo bei puikybės, jis „pasipūtęs“, „rėkia“ kaip ponas, nešioja kardą prie šono, bando „vis kytriaus už poną padaryti“. Tačiau tai paprastam būrui nedera, Donelaitis tai laiko nusižengimu nusistovėjusiai visuomenės tvarkai ir peikia tokį elgesį:

Ir aukščiaus už jį (poną – AK), tik mislyk, veržiasi sėstis.
Ar tai švankus darbs, ar reik taip viešpatį niekinti? (*Vasaros darbai*, p. 50)

Socialinės užkardos neįveikiamos, kiekvienas turi nuolankiai atlikti jam skirtą vaidmenį, kaip įsakė Dievas, teigia Donelaitis:

Bet jau kožnam dievs vietą mandagiai taikė,
Kad viens kaip bausis kunigaikštis skiauturę rodo,
O kits, per purvus klampodams, mėžinį rauso. (*Rudens gėrybės*, p. 95)

Donelaičio žmogus netobulas, silpnas, neturtingas, nes iš prigimties nuodėmingas ir priverstas kovoti su išbandymais; kreipiniuose jis dažnai „niekingas“, „nieko vertas“. Bet tai nereiškia, kad poetas savo tautiečių nekenčia: tai tik priemonė jo pamokymams sustiprinti, atskleisti žmogiškąsias silpnybes ir taip suteikti dvasinę pagalbą. Vienintelė galimybė kovoti su ydomis esanti stropus darbas, kuris Donelaičiui tampa visų žmogiškųjų dorybių simboliu, darbu galima užtikrinti savo egzistenciją, valgymo ir gėrimo džiaugsmus. Čia svarbus ne tik pragmatinis elementas, poezijoje darbas tampa savotiška krikščioniška bausme už žmogaus nuodėmingumą; tai pareiga, kuri skirta

kiekvienam baudžiauninkui, kadangi taip surėdytas pasaulis, taip pat ir išganymui, kuris suteikia galimybę pakilti bent dvasiniu lygmeniu. Taip Donelaičio darbo etosas nukreipiamas į pragmatinę būtinybę ir žmogaus dvasinį dorybės lygmenį:

Nugi dabar, į dievišką žiūrėdami ranką,
Judinkimės pamaži nuolatai nusitvert savo darbus <...>. (*Pavasario linksmybės*, p. 26)

Atskirais lauko ir ūkio darbų aprašymais Donelaitis atrodo artimesnis Vergilijui nei Hesiodui, nors ir jis neduoda jokių „techninių“ žemdirbystės nurodymų, kaip jie, nelyginant vadovėlyje, pateikiami „Georgikose“.

Hesiodo darbo įsivaizdavimas persunktas materialaus naudingumo: darbu galima tikėtis pelno, net tapti turtingu. „Darbai ir dienos“ yra odė darbui, kuris, kaip ir teisingumas, įkūnija pavyzdinę dievišką pasaulio tvarką. Kreipimesi į Persų darbo privalumai pateikiami šitaip:

<...> ir tujen pamėk pasirinkęs pritinkamą darbą,
Kad aruodai pilni tau būtų nunokusio javo. (*Darbai ir dienos*, p. 306–307)
Darbas nėra nešlovė, nešlovė – tiktai tinginystė.
Jeigu tu dirbsi, tasai, kuris nedirba, tau ims pavydėti
Turto, nes turtą visur juk garbė ir šaunumas palydi. (*Darbai ir dienos*, p. 311–313)

Panašiai kaip Hesiodas, Donelaitis pateikia valstiečių darbų kalendorių, kuriame nurodoma, ką kokių metu reikia atlikti laukuose ir ūkyje. Iš gausybės darbų Hesiodas išskiria du – sėją ir derliaus ėmimą, kurie priklauso nuo rudens ir vasaros priešpriešos, pabrėžiančios visuotinumą ir nuolatinį pasikartojimą. Čia metai dalijami į tris dalis: pavasaris suvokiamas kaip vasaros įžanga, žiema – kaip laukimo metas. Atliekant darbus laukuose, orientuojamasi į Plejadės ir mėnulį. Donelaičio metai yra keturių dalių, greičiausiai dėl kitokio klimato, jokių metų laiku poilsio nėra. Žmogus priverstas nuolat kovoti, jo išoriniai priešai yra alkis ir šaltis, todėl net ir žiemą nėra atokvėpio. Be sėjos, žemės dirbimo, mėšlavežio, šienavimo, rugiapjūtės ir kt., nuo pavasario iki vėlyvo rudens žiemą reikia vežti malakas, austi, siūti ir ruošti drabužius bei padargus lauko darbams. Šiame darbų kalendoriuje yra dar ir bažnytinis kalendorius, apibrėžiantis valstiečio metus: tai Užgavėnės, Velykos, Sekminės, Adventas, Kalėdos, Naujieji metai, taip pat Joninės, Mykolinės, Jokūbinės ir Šv. Martyno diena.

Pateikti „Darbų ir dienų“ bei „Metų“ palyginimai išryškina daug intertekstualių sąsajų: žanro atžvilgiu Donelaičio bei Hesiodo kūriniai didžiąja dalimi yra didaktinės poemos. Jose abiejose pateikiamas panašus pasaulio vaizdas, kurio pakeisti žmogus nesugeba, kadangi jis paklūsta aukštesnei valiai. Tokios pasaulio tvarkos prasminė konstrukcija pagrįsta darbo sakralizavimu, o jos būtinumas kyla ne tik iš pragmatinių bei egzistencinių, bet ir iš dvasinių bei moralinių valstietiškos būties aplinkybių. Konservatyvūs pamokymai, kuriuos sudaro grasinimai ir raginimai, taip pat griežta darbo moralė būdinga abiem kūriniams.

Vien graikiškajame antikinio teksto pavadinime Ἡμερα, kuris į daugelį kalbų išverstas „Dienos ir darbai“, galima įžvelgti prezupoziciją „Metų“, kurie į vokiečių kalbą versti kaip „Metai (Das Jahr)“ ir „Metų laikai (Die Jahreszeiten)“: poezija apie *darbą* atžvilgiu *laiko* kaitos metų, susidedančių iš metų laikų, kalendoriaus ir dienų. Pavaizduoti darbai, dienos, metų laikai yra viršlaikiai, paklūstantys nuolatiniam grįžimui, jie amžini, ir, nepaisant daugiau nei 24 abu poetus skiriančių

šimtmečių, „Darbuose...“, kaip ir „Metuose“, *Anuomet* atrodo geriau, o *Dabar* turi atlaikyti įvairius pavojus, todėl ir reikalauja pamokymų.

Donelaičio poema su abiem antikiniais kūriniais glaudžiai susijusi ir formalioju pagrindu (hegzametras), ir turiniu: pagrindinė tema yra praktiniai ir moraliniai kaimo gyventojų pamokymai.

Dieviškoji pasaulio tvarka ne tik išmintinga ir teisinga, bet ir graži bei ideali, todėl šis nuostabus Dievo kūrinys Donelaičio poezijoje traktuojamas kaip idilė; o šie abu neatskiriami požymiai susilieja *pamokomosios (didaktinės) idilės* žanre.

Iš vokiečių kalbos vertė Eglė Bukantytė

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai:

- BÖSCHENSTEIN-SCHÄFER, Renate. *Idylle*. Stuttgart, 1977.
- DUMČIUS, Jonas; VALKŪNAS, Leonas. *Graikų literatūros chrestomatija*. Vilnius, 1963.
- Europäische Bukolik und Georgik*. Hrsg. von K. GARBER. Darmstadt, 1976.
- HESIOD. *Sämtliche Gedichte: Theogonie. Erga. Frauenkataloge*. Zürich und München, 1970, 2. Aufl. Darmstadt, 1984.
- JURGINIS, Juozas. K. Donelaičio „Metai“ kaip istorijos šaltinis. *Literatūra ir kalba*, VII. Vilnius, 1965, p. 55–73.
- KAISER, Gerhard. *Aufklärung. Empfindsamkeit. Sturm und Drang*. Tübingen, 1991.
- KORSAKAS, Kostas. Aktualieji donelaitikos uždaviniai. *Literatūra ir kalba*, VII. Vilnius, 1965, p. 9–54.
- NESSELMANN, Georg Heinrich Ferdinand. *Christian Donalitius. Littauische Dichtungen nach Königsberger Handschriften*. Königsberg, 1869.
- PASSARGE, Ludwig. *Christian Donalitius. Littauische Dichtungen*. Halle, 1894.
- RHESA, Ludwig. *Das Jahr in vier Gesängen*. Königsberg, 1818.
- SCHLEICHER, August. *Christian Donaleitis Litauische Dichtungen*. St. Petersburg, 1865.
- Lexikon der Weltliteratur*. Hrsg. von G. WILPERT. Bd. 1: Autoren. Stuttgart, 1988.
- VERGIL. *Landleben: Catalepton. Bucolica. Georgica*. Hrsg. von J. und M. GÖTTE. München und Zürich, 1987.

EUROPEAN ORIGINS OF THE POETRY OF KRISTIJonas DONELAITIS

Alina Kuzborska

Warmia and Mazury University, Olsztyn, Poland

S u m m a r y

The principal literary work by Donelaitis, “The Seasons”, is analyzed as a sophisticated realistic idyll: an idyll created after the examples of didactic works of Antiquity (The “Georgics” of Virgil and “Works and Days” by Hesiod) which revealed a new conception going beyond the boundaries of the 18th c. If the perception of nature and time in Donelaitis’ works is still committed to the paradigm of the idyll, his ethos of work is to be attached to the field of anti-idyll and derived from the otium–negotium dichotomy. The Protestant industriousness is also depicted in the idylls of Heinrich Voss, and the relationship with the homeland is characteristic of Maler Müller Pfalz idylls. The poetics of the rural seasons may have been taken by Donelaitis from the poem “The Seasons” by James Thomson, translated by B. H. Brockes; A. von Haller and E. C. Kleist’s poems about nature also have some links with the said literary work.

The article reveals intertextual references of “The Seasons” of Donelaitis to Virgil and Hesiod. Donelaitis’ knowledge and appreciation of Virgil’s poetry was witnessed by a “German” letter of a Lithuanian poet. The links of “The Seasons” with “Works and Days” by Hesiod are revealed by the juxtaposition of some semantic categories. Beside the structure and the paradigm of the genre which demonstrates a didactic tone, the two poets share common themes of rural life, such as the perception of work and time, practical premisses, and wondering at God’s marvellous order in which man has a strictly appointed place. The poem of Donelaitis, which grew out of the literary tradition of Prussian Lithuania and was actualized by the images of the time and the environment addressed specifically to the Lithuanian boor, belongs to the genre of the didactic idyll.